

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ
Историјски архив Пожаревац
slobodankasasa@gmail.com

ОСВРТ НА ВАЛОРИЗАЦИЈУ ДОКУМЕНТАРНОГ МАТЕРИЈАЛА У СРБИЈИ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Сажетак: У раду се даје преглед валоризације документарног материјала у Србији након Другог светског рата кроз прописе и литературу. Аутор је учинио покушај да сагледа приступ валоризацији током периода од 70 година, с посебним освртом на период непосредно после Другог светског рата и однос према архивској грађи. Такође, кроз рад се указује и на то да ли су се и у ком правцу мењали критеријуми за вредновање документарног материјала у складу са друштвеним и историјским тренутком.

Кључне речи: вредновање, валоризација, архиви, архивска грађа, архивистика, критеријуми.

1. УВОД

Појам валоризација (лат. *valore*) најчешће се преводи као вредновање, утврђивање вредности нечега. Овај термин користи се и у архивистици као ознака за оцену или вредновање документарног или регистратурског материјала, односно архивске грађе у архивима. У овом раду нећемо теоретисати о томе шта је валоризација, као ни о њеним критеријумима, већ ћемо се концентрисати на „историјски” прилаз овој теми, тј. покушаћемо да прикажемо како је овај термин дефинисан и схваћан током периода од Другог светског рата до данас, као и да ли су се и колико мењали критеријуми у том периоду.

Питање вредновања документарног материјала у Србији од оснивања архивске службе на територији целе Србије неодвојиво је повезано с питањем односа према историји као науци, али и са политичким и друштвеним тренутком. Архиви су неодвојиво повезани са историчарима и историјом као науком. Историја је у Србији врло често виђена као наука која је „употребљива”, која се с времена на време „употребљава”, али и „злоупотребљава”. Користећи термин историја говорићемо и о историји као науци, која зависи од архивистике (између архивистике и

историје као науке постоји нераскидива спона и једна условљава другу), али „и о историји као прошлости, као временској вертикали која је део наших бића, о историји као о својеврсној архитектонској творевини сазданој од архивске грађе из чијих основа и пресека провирују духови прошлих времена и људи.

2. „ВАЛОРИЗАЦИЈА” БЕЗ АРХИВА

Период од почетка Другог светског рата, па до почетка педесетих година 20. века може се окарактерисати као период неконтролисаног уништавања архивске грађе. Током трајања Другог светског рата архивску грађу уништавали су и окупатори, али и домаће оружане снаге. Само у Пожаревачком округу таквих ситуација, судећи по званичним извештајима окружних начелника, било је много.¹ Наводимо само случај народног хероја Симе Симића, једног од партизанских команданата из Пожаревачког округа, који је у местима Ореовица и Салаковац уништио архиву установа из периода Краљевине Југославије.² Поједини партизански одреди своје акције искључиво су сводили на уништавање општинских архива. Чини се да је „папирни непријатељ” често био опаснији од правог непријатеља.

Послератно време, и поред таквог односа партизанских јединица током рата, карактерише тежња нових власти да заштите и сачувају споменике и старине. То се види из предузетих мера. Наиме, Национални комитет ослобођења Југославије донео је *Одлуку о заштити и чувању културних споменика и старина* (5. 2. 1945) чиме су архиве државних и бивших самоуправних установа стављене под заштиту државе. Ипак, стање на терену било је другачије. Због потребе за хартијом као сировином, истовремено са одлуком о заштити културних споменика и старина ишла је и наредба о обавезној предаји старе хартије предузећу за прераду „Отпад”. Тако су архиве Окружног начелства и Окружног суда у Крагујевцу које су „преживеле” два рата завршиле на преради.³ Помиње се и случај једног општинског народног одбора који је у зиму 1953. године, да би заштитио саднице од мраза, наредио да се

¹ Војни архив, Недићева архива, *Извештаји окружних начелника Пожаревачкој окруза Министарства унутрашњих послова*.

² *60 година рада Историјског архива Пожареваца*, Пожаревац 2008, 46. Комунистичким акцијама у току марта 1943. године у Моравском и Пожаревачком срезу онемогућен је рад многих општина, јер су спаљене општинске архиве. Извештај окружног начелника за март 1943. (Војни архив, Недићева архива, 22-6-28).

³ Ђорђе Станковић, Љубодрог Димић, *Историографија под надзором, Прилози историји историографије*, књ. 1, Београд 1996, 170.

оне прекрију архивским документима.⁴ Само из ових примера јасно је да прве послератне године након Другог светског рата за архивску грађу значе, у најмању руку, неизвесност. Време полета, грађења државе, грађења *новој човека, нове свесџи*, није водило бригу о старом, о папирима, о прошлости. Однос према архивској грађи био је неодговоран, што је последица недостатка културе и традиције чувања културних вредности, примитивизма и незнања.⁵ Погрешно становиште о томе шта је „вредно” довело је до тога да је сама власт била неодређена према томе шта треба сачувати. С једне стране, власт је штитила културне споменике, а с друге стране, доносила прописе којима наређује њихово уништавање. Тако је почетком 1945. године Председништво АСНОС-а упутило окружним народним одборима распис у којем је тражено уклањање остатака фашистичке културе, књига, слика, споменика, докумената, али с напоменом да се они не уништавају док преглед не изврше и оцену дају *комџетешенџни сџручњаџи*.

Убрзо по доношењу Одлуке о *зашџиџиџи и чувању кулџурних сџоменика и сџарина*, међу њима и архива државних и бивших самоуправних установа, у мају исте године АВНОЈ доноси Закон о *џрикуџљању, чувању и расџодели књџа и друџих кулџурно-научних и уметџничких џредметџа* који су постали државна својина према одлуци од 21. 11. 1944. године. Исте године доноси се и Закон о *зашџиџиџи сџоменика кулџуре и џприродњаџких реџкосџи ДФЈ* (23. 7. 1945) и Правилник о извршењу закона о *зашџиџиџи сџоменика кулџуре и џприродњаџких реџкосџи ДФЈ* (7. 11. 1945), којим је обухваћена и архивска грађа.⁶ Већ следеће године Президијум Народне скупштине ФНРЈ доноси *Оџшџиџи закон о зашџиџиџи сџоменика кулџуре и џприродњаџких реџкосџи* (4. 9. 1946). Сви споменици културе, па и архивалије, стављени су под заштиту државе. Целокупна архивска грађа државних и других институџија на нивоу Југославије стављена је под заштиту Државног архива Републике Србије. Посебна пажња посвећивана је војној архиви, јер је *револуџионарни џокреџи џнџтересовала архивска џрађа која је нудила слику о њему самом*, као и она која је имала оперативну, пропагандну и дневно-политичку актуелност.⁷ У архивској грађи видели су оружје против *комџромиџованој џеџријаџеља народа* па

⁴ Државна архива Народне реџублике Србије 1900–1950, (ур. Милорад А Шошџић), Београд, 1951, 102, Видети и: Slobodanka Cvetković, *Razvoj arhivske sluџbe u Srbiji u drugoj polovini 20. veka*, Atlanti, 23, n.1 Trieste 2013, 215–234.

⁵ Ђорђе Станковић, Љубодраг Димић, *Исџориоџрафија џог наџзором*, 170.

⁶ Исто, 170–171.

⁷ Исто, 172–173.

је служила за обрачун с политичким противницима.⁸ „Стари бирократа” са образовањем и одговорношћу утемељеним у 19. веку, био је ревносан у чувању архивске грађе и свега онога што је штитило државу. Нови државни чиновници, без довољно образовања и одговорности, старе архиве видели су као извор заразе, безвредне папире, *прошлости коју треба одбацивати и заборавити, поништити и одложити на смелиише историје*.⁹ Потреба за простором, али и за хартијом која у послератно време постаје стратешка сировина, (писана реч је основни инструмент револуције),¹⁰ доводи до тога да и оно од старих архива које су преживеле рат бива избачено и уништено. Архивска служба у настајању коју репрезентује Архив Србије готово је немоћна. Збрињава се оно што се може сачувати.

Истраживачи уочавају да је тек на почетку сукоба с Информ-бироом Партија схватила колико је погубно уништавања архивске грађе. Могла је бити искоришћена као одбрана од *совјетских историјских фалсификација* и средство изградње научне слике о Партији. Међутим, извора је било све мање.¹¹ У циљу покушаја њихове заштите било је и доношење *Наредба о привременом обезбеђењу архива* (12. 3. 1948).¹² За хитно спровођење ове наредбе били су задужени просветни одсеци среских, градских, реонских и народних одбора. Њима је наређено да прикупе податке о архивама на свом подручју и да их доставе републичким државним архивима који ће издати упутства о привременом обезбеђењу и чувању. Забрањено је било свако уништавање, пресељење, отуђење, као и *одабирање архива или појединих њихових списа без претходног одабирања надлежног Државног архива*.

Две године касније (2. 1. 1950) Народна скупштина ФНРЈ донела је *Општи закон о државним архивима*,¹³ а сав архивски материјал је стављен под заштиту државе. Власници архивалија били су обавезни да надлежним државним установама доставе исцрпне пописе историјско-архивског материјала који поседују, као и извештаје о променама. Закон је регулисао оснивање архивске мреже, коју су чинили федерални Државни архив ФНРЈ, државни архиви народних република, градски архиви, архиве државних установа и друштвених организација, затим финансирање архивских установа и формирање Главног

⁸ Исто, 174–175.

⁹ Исто, 175.

¹⁰ Исто, 175–177.

¹¹ Исто, 179.

¹² Службени лист ФНРЈ, бр. 25/1948.

¹³ Службени лист ФНРЈ, бр. 12/1950.

архивског савета. Утврђен је долекруг рада архива, и његове компетенције.¹⁴

Готово истовремено с радом на уређењу архивске службе у ФНРЈ, у примени је распис Привредног савета ФНРЈ о прикупљању старе хартије и Упутство о сређивању и чишћењу архива (Пов. бр. 1542 од 2. 11. 1949), што је довело до предаје читавих архива предузећа „Отпад” на прераду. Управо су у том периоду многа предузећа ликвидирана, реорганизована, што је стварало услове за уништавање. Да би се то спречило, при Министарству финансија формирана је Комисија за координацију ликвидације на чијем челу је био Киро Глигоров. Према проценама оних који су радили на „прочишћавању” архива, око 70% материјала ишло је на прераду, а задржавало се 30%.¹⁵

Ойшши закон о државним архивима није био довољно јасан, производио је „грешке у раду” које су резултирале огромним уништавањем архива, па је 13. 2. 1952. донето *Решење о чувању архивској материјала и Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивској материјала*.¹⁶ Овим упутством по први пут је регулисано да су државна надлештва, установе итд. дужни да сав архивски материјал савесно чувају. Дефинисано је по први пут шта се сматра *архивским материјалом*, архивима је дата дужност над надзором и чувањем, а ствараоцима прописана обавезна предаја у случају престанка рада. Овим прописом шкартирање је било предвиђено само у архиву, а изузетно у регистратурама, због страха од нестручних кадрова и нестручног понашања. Овим упутством дефинисана је листа безвредног материјала који се може излучивати, утврђен је поступак и комисија за излучивање, уз надзор архива.¹⁷ Надлежност архива одређена је *Решењем о подручју рада градских архива*.¹⁸ Ови прописи укинули су све дотадашње прописе о чувању, одабирању и шкартирању архивског материјала и потпуније дефинисали појам архивске грађе. Увели су обавезу стваралаца да брину о својим архивама, предвидели надзор над чувањем, штитили су целовитост и недељивост фондова, дозвољавали да само стручна лица врше одабирање. Почетком рада Државног архива ФНРЈ 15. 9. 1952.

¹⁴ Ђ. Станковић, Љ. Димић, *Историографија под надзором*, 180.

¹⁵ Исто, 181.

¹⁶ Службени лист ФНРЈ, бр. 8/1952.

¹⁷ Олга Јаћимовић, *О архивској грађи у регистратурама*, Архивски алманах 1, Београд 1958, 110.

¹⁸ Службени гласник НРС, бр. 17/1952.

(Ојшћи закона о државним архивима донет 1950), донекле је заустављено неконтролисано уништавање архивалија.¹⁹

У међувремену, 1951. године доноси се Закон о државним архивама НР Србије.²⁰ Првим чланом овог закона сав историјско-архивски материјал на територији НР Србије, без обзира у чијој је својини, стављен је под заштиту државе. Овим законом дефинисана је и архивска мрежа коју су чинили Државна архива НРС у Београду, Државна архива у Новом Саду, Државна архива у Приштини и градске државне архиве у великим или историјски значајним градовима.²¹ Сав историјско-архивски материјал смештен у државне архиве био је општенародна имовина. Закон је прописао да су надлештва, установе, предузећа, организације и појединци, код којих се налази тај материјал, дужни да га чувају од уништења, као и да доставе надлежној архиви попис материјала који поседују и да архиве обавештавају о свим променама. Прописано је да су имаоци, који желе да издвоје или униште своје материјале, дужни да о томе претходно извести надлежну државну архиву која ће им дати своју сагласност или наредити шта даље са материјалом да раде.

3. ВАЛОРИЗАЦИЈА КРОЗ АРХИВСКЕ ПРОПИСЕ СРБИЈЕ

У периоду од Другог светског рата, па готово до краја 60-их година 20. века, паралелно са валоризацијом и одабирањем у архивима и под контролом архива, вршило се одабирање и валоризација на терену без учешћа архива. Валоризацију на терену диктирали су: рат, партија, друштво, економски тренутак, политичке потребе. Била је то у неку руку „присилна” валоризација која је оставила огромне белине у историјским изворима. Зато застрашујуће, али врло убедљиво и истинито звучи закључак Љубодрага Димића да ни једна служба у Југославији првих послератних година није до те мере потцењивана као архивска, тј. да се ни у једној грани културног деловања није показало толико мало смисла и интереса као за сабирање и чување историјске грађе.²² Нажалост, многи би се са овим речима сложили и у данашњем тренутку.

¹⁹ Ђ. Станковић, Љ. Димић, *Историографија под надзором*, 184–185.

²⁰ Службени гласник НРС, бр. 4/1951.

²¹ Постојали су архиви у Београду, Вршцу, Зајечару, Зрењанину, Кикинди, Крушевцу, Нишу, Панчеву, Пожаревцу, Сремској Митровици, Суботици, Ужицу, Чачку, Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, три архива Савеза комуниста и Задружни архив АП Војводине. Видети: S. Cvetković, *nav. delo*, 217–219.

²² Ђ. Станковић, Љ. Димић, *Историографија под надзором*, 178.

Вредновање списка за историју најважније је питање њиховог очувања. Шта чувати, зашто, колико дуго, шта је вредно више, шта мање, шта треба и посебно заштити и категоризовати, микрофилмовати, дигитализовати, објавити? Све су то питања одређене врсте валоризације. Уз теоријско разматрање ишло је и мењање прописа. Након друштвено-политичких промена, *доношења Ойшџеј закона о архивској грађи* 1964. године за подручје читаве СФРЈ,²³ четири године касније доноси се *Закон о архивској грађи и архивској служби СР Србије*,²⁴ који се и данас сматра најбољим прописом у архивском законодавству Србије. Закон је дефинисао појам архивске грађе као *сав изворни и рејродуковани докуменарни материјал од значаја за историју и друге научне области, за културу и остале друштвене пошребе*. Овим законом дефинисан је и појам регистратурског материјала као извора за архивску грађу, одређујући његову трајност *док је од значаја* за текући рад регистратуре или док из тог регистратурског материјала није одабрана архивска грађа која ће се трајно чувати. Што се експертизе тиче, наводи се да се ради одабирања архивске грађе врше повременни прегледи регистратурског материјала, да те прегледе и одабирање архивске грађе врши државни орган, радна или друга организација у чијем је раду настао уз учешће надлежног архива. Осим оног *од значаја...* не помињу се други критеријуми, као ни ко, нити како процењује. Јасно је да овде законодавац, још увек показује одређену несигурност у одвајању оног што је вредно, а шта није. Регулисани су и рокови предавања који не могу бити краћи од 10 ни дужи од 30 година и прописано је да архивска грађа пре предаје мора бити сређена.

Наредне године (1968) за подручје целе СФРЈ доноси се *Начела о одабирању архивске грађе из рејсџрајтурској материјала*,²⁵ али стручњаци су сматрали да само уопштено говоре о роковима. За подручје целе СФРЈ донета су и *Начела о јединственом евиденцирању архивске грађе и рејсџрајтурској материјала*.²⁶ Искорак у валоризацији представљао је *Прејлед акаџа орјана ујраве у скујшџинама ойшџина по вршџи и роковима чувања* које су израдили стручњаци Историјског архива Београда,

²³ Службени лист СФРЈ, бр. 48/1964.

²⁴ Службени гласник СРС, бр. 12/1967.

²⁵ Службени лист СФРЈ, бр. 12/1968.

²⁶ Службени лист СФРЈ, бр. 38/1970. Видети и: Богдан Лекић, *Послератни развој система зашџиџе архивске грађе и рејсџрајтурској материјала ван архива и даљџ правци развоја у СР Србији*, Архивски преглед 1–2, Београд 1974, 95–120.

а стручно веће тог архива га размотрило и одобрило за привремено коришћење. Била је то у неку руку прва листа категорија.²⁷

Архивско веће као посебно архивско тело основано 1967. године, одиграло је значајну улогу у развоју архивске службе у Србији. Током првих шест година постојања Архивско веће је донело 19 упутстава и препорука.²⁸ Једна од њих је *Препорука кришеријума за израду листа приоритетних реистрашура* донета 17. јуна 1969. године.²⁹ Препоруком су по први пут валоризоване и регистратуре. Архивско веће доноси 1970. и *Упутство о поштујуку одабирања архивске грађе и излучивању безвредној реистрашурској материјала и о начину примопредаје грађе између органа управе и надлежних архива*.³⁰ Упутство прописује да се архивска грађа одабира из регистратурског материјала излучивањем оних његових делова којима је престала важност за текући рад, а који немају својство архивске грађе. Одабирање се врши код ствараоца, а излучивање на основу листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања. Прописује се да се за трајно чување одређују категорије регистратурског материјала које садрже податке од значаја за историју и друге научне области, за културу уопште и остале државне послове, податке који одражавају суштину рада органа, податке који говоре о условима рада и начину живота радних људи у органу и категорије регистратурског материјала предвиђене за чување по посебним прописима. Надлежни архив је био тај који утврђује категорије регистратурског материјала из листе који имају својство архивске грађе те се морају трајно чувати. Органе доносиоце листа обавезивала је оцена архива о томе које се категорије регистратурског материјала из листе морају трајно чувати. Такође, овим упутством утврђено је одабирање само из материјала који је срећен и уписан у архивску књигу. Из регистратурског материјала који је настао до краја 1945. године, одабирање архивске грађе, односно излучивање безвредног регистратурског материјала могло се вршити само у надлежном архиву. У комисије које формира стваралац предвиђено је било да уђу радници који најбоље познају организацију и делатност органа у целини и који су довољно способни да оцене друштвени, научно-историјски и практи-

²⁷ Радован Турковић, *Нека питања одабирања архивске грађе из реистрашурској материјала у органима управе, радним и другим организацијама*, Архивски преглед 1–2, Београд 1968, 163–180.

²⁸ Б. Лекић, *Архивистика*, Београд 2006, 49.

²⁹ Архивски преглед 1–2, Београд 1970.

³⁰ Службени гласник СРС, бр. 9/1970.

чни значај предмета. Представници архива проверавали су и давали коначно мишљење.

Уставом СФРЈ из 1974. године делатност науке, културе и образовања прешла је у надлежност социјалистичких република, односно аутономних покрајина. Уз архивско законодавство Србије, до 1990. године паралелно је постојало и покрајинско. За подручје САП Војводине у децембру 1972. донет је *Закон о архивској грађи и архивској служби*, који је ступио на снагу 1974. Тај закон је претрпео измене и допуне 1975, а потом је донет нови *Закон о архивској грађи и архивима* за подручје САП Војводине 1985. године. *Закон о архивској грађи и архивској служби* САП Косова донет је 1976, и био је готово идентичан са војвођанским. Покрајинске власти САП Косова 1978. године доносе и *Закон о архиву Косова*.³¹ У овом раду се, због ограниченог простора, нисмо бавили садржајем ових прописа.

Закон о заштити културних добара од 14. јула 1977. године³² (измене и допуне 1981. и 1985)³³ регулисао је јединствен систем заштите и коришћења свих културних добара. Културна добра овај закон дефинише као непокретности и друге ствари *од посебне културне и историјске значаја*. Архивска грађа дефинисана је на сличан начин као и у претходном закону, као *документарни материјал од посебне значаја за историју и културу, као и друге друштвене потребе*. Уводи се појам „претходне заштите” којом се штити регистратурски материјал док је од значаја за рад ствараоца, односно док се не изврши одабирање архивске грађе. Закон штити и материјал заслужних личности у свим областима живота. Прописана је дужност одабирања и излучивања за ствараоце уз постојање листе категорија која се утврђује у сагласности са одговарајућом организацијом заштите. Овим законом је утврђено и вредновање културних добара па и архивске грађе, односно њено категорисање у зависности од значаја као културно добро, културно добро од великог и културно добро од изузетног значаја. За културна добра овим законом је предвиђен обавезан упис у регистар културних добара. Закон је утврдио и недељивост архивског фонда. Две године касније донета је *Одлука о утврђивању архивске грађе од изузетног значаја која се чува у архивима* (1979).

Следећи пропис који је регулисао одабирање архивске грађе, а самим тим и процес вредновања је *Упутство о поступку одабирања*

³¹ Б. Лекић, *Архивистика*, 205–209.

³² Службени гласник СР Србије, бр. 28/1977.

³³ Богдан Лекић, *Архивско законодавство Србије*, Архивски преглед 1–2, Београд 1990, 205–206.

архивске грађе, излучивању безвредној рејистрајурској материјала и о начину примопредаје архивске грађе (1981).³⁴ Упутство, као и претходно, наводи да се архивска грађа одабира из регистратурског материјала излучивањем оних његових делова којима је престала важност за текући рад, а који немају својство архивске грађе. Упутство дефинише и да се излучивање врши на основу листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања, да се за трајно чување одређују оне категорије које садрже податке за историју и друге научне области, културу ошине и остале друштвене потребе, податке који одражавају суштину рада државних органа, организације и заједнице. Архив је давао сагласност на листу, утврђујући која категорије треба да имају својство архивске грађе. Стваралац је састављао комисију која обавештава архив о потреби за излучивањем са пописом, а затим представници архива са комисијом органа управе разматрају попис и врше проверу, са правом задржавања од излучивања чак и категорија са краћим роком чувања, ако оцене да је неопходно.

Архивско веће је 2. јула 1986. године донело и *Препоруку за селективно праћење стваралаца рејистрајурској материјала и архивске грађе*.³⁵ Тиме су дате сугестије о одабиру стваралаца грађе код којих треба вршити стручни надзор. Критеријуми који одређују да ли ће архив пратити једног ствараоца јесу: да има својство институције, да има својство правног лица, да производи регистратурски материјал и ствара архивску грађу, да и поред малог значаја архивске грађе коју ствара у тој грани делатности нема друге регистратуре где се могу пронаћи најбитнији подаци за проучавање те делатности, одређеног региона и сл.³⁶ Дефинисање оног што је битно и што треба чувати бар кад су државни органи и институције у питању заокружено је објављивањем *Оријентационе листе категорија рејистрајурској материјала са роковима чувања за друштвене организације и удружења грађана* (1988).³⁷

Закон о културним добрима из 1990. године, био је јединствен за целу територију Србије. Овај закон је архивску грађу дефинисао на исти начин као и претходни (1977), с једном разликом, да је то *документарни материјал од посебној значаја за науку и културу као и друге*

³⁴ Службени гласник СРС, бр. 47/1981.

³⁵ Архивски преглед 1–2 (1986), Београд 1988, 221–225.

³⁶ У чланку се нисмо бавили садржајем прописа донетих у периоду после 1974. године на подручју Војводине и Косова. Закон о архивској грађи и архивској служби САП Војводине донет је 1973, његове измене и допуне 1975. Закон о архивској грађи и архивима донет је 1985. године. Службени лист САП Војводине, бр. 22/1973, 5/1975.

³⁷ Архивски преглед 1–2 (1988), Београд 1989, 142–155.

друшћивене пошребѣ. Историја се не помиње, историја се у међувремену изгубила. Архивску грађу карактерише као културно добро. Закон предвиђа и категоризацију културних добара и обавезан упис у регистре. На основу овог закона, за државне органе доноси се *Уредба о канцеларијском пословању органа државне управе* (1992),³⁸ *Упутство о канцеларијском пословању органа државне управе* (1993)³⁹ и *Уредба о кашејоријама регистрајурској материјала с роковима чувања* (1993).⁴⁰

Закон о културним добрима из 1994. године⁴¹ који је још увек на снази, дефинише архивску грађу као културно добро. Архивску грађу такође дефинише као *документарни материјал од посебној значаја за науку и културу*. Регистратурски материјал ужива претходну заштиту док је од значаја за *текући рад*, односно док се не изврши *одабирање*. Утврђује и недељивост фонда. Одабирање и излучивање се врши на основу листе категорија. То је општи акт који се доноси у сагласности са надлежним архивом.

4. АРХИВИСТИ У СРБИЈИ О ВАЛОРИЗАЦИЈИ ДОКУМЕНТАРНОГ МАТЕРИЈАЛА

С развојем архивске службе проблеми на терену захтевају и теоријски приступ појединим питањима архивистике. Теоријски приступ проблему валоризације у првим деценијама формирања архивске службе после Другог светског рата није много разматран. Однос према валоризацији и критеријуме који су се примењивали у Србији пратили смо пре свега кроз радове објављене на ову тему у часопису „Архивски преглед” који је у то време најважније архивско гласило српских архивиста, односно у изданицима који су објављивани на српском подручју и од наших аутора.

На самом почетку постојања и формирања архивске службе главни проблем био је заштита архивске грађе и прикупљање у архиве. У том циљу, у сарадњи с Друштвом историчара, организовала се манифестација „Недеља архивске грађе”. Смиља Милосављевић 1955.⁴² на основу извештаја са терена, наводи да и поред законских прописа и постојања архива и током те године уништава се грађа, а да многа

³⁸ Службени гласник РС, бр. 80/1992.

³⁹ Службени гласник РС, бр. 10/1993.

⁴⁰ Службени гласник РС, бр. 44/1993.

⁴¹ Службени гласник РС, бр. 71/1994.

⁴² Смиља Милосављевић, *Акција за прикупљање, чување и заштити архивских докумената*, Архивски преглед 1, Београд 1955, 3–14.

предузећа, надлештва, организације, установе и приватна лица предају историјске документа „Отпаду”. Она посебно истиче лош однос према црквеним архивама које пропадају. Примећује и да извесни архиви не дозвољавају шкартирање примљених фондова, иако је то у супротности са прописима. Наводи и да се архивисти не би смели руководити недостатком простора при доношењу одлука о шкартирању, већ искључиво мотивом заштите историјске грађе која представља трајну и научну вредност. Она предлаже консултацију са историчарима, као и да се тај посао повери најсигурнијим стручњацима који најбоље познају научну област о којој се ради. *Уиуиштивом о иовременом шкартирању* назначено је који се материјал може шкартирати, како комисије треба да раде и како да попишу издвојени материјал, а како онај који ће се трајно чувати. Наводи и да нестручног шкартирања има углавном ван архива. Износи и податке да су после 1945. године државна надлештва положила пећи архивом, као и да су је односили Немци и Мађари. Да је за однос према архивској грађи и архивима прекретница била резолуција ИБ-а, сматра и Смиља Милосављевић. Она тврди да је због тога била предузета акција прикупљања старе хартије и отпадака, а према поверљивом распису од 27. 9. 1949. Привредног савета ФНРЈ из Београда из кога произилази да се *архивска докуменџа историској значаја* сачувају, односно да комисије изврше категоризацију докумената, а да се само безвредна и непотребна документа одбаце и предају *Ошпагу*. Због нестручног рада, нехата и непознавања прописа, сматра она, многе архиве из периода 1945–1950. пропале су. У том тренутку на терену најкомпетентнији су били просветни радници и управо су они требали да буду део комисија за валоризацију. Ситуација на терену била је другачија. Комисије нису организовали просветни радници, како је наложено, већ су биле нестручне. Нису постојали записници о издвојеним или уништеним фондовима, спискови, нити је познато ко су били учесници комисија за шкартирање. Због тога су за прераду предати, између осталих, Градски одбор у Титовом Ужицу, чак и записник о промени имена града у Титово Ужице, затим грађа Комисије градског одбора у Крагујевцу. На прераду су предата и четири вагона старе архиве из Окружног начелства у Крагујевцу. Срески одбор у Богатићу предао је „Отпаду” у Шапцу највећи део своје архиве. Због заштите архивске грађе, архивисти су поздравили одлуку Савета за просвету и културу Архивног савета НРС 1953. године, којом је наређено да се створи картотешки попис регистратура. Архивисти су позивали на сарадњу историчаре. Важан податак је да је у том тренутку било 450 квалификованих архивиста у Југославији.

Недеља прикупиљања историјске грађе донела је повећање количине архивске грађе у архивима.⁴³ Тако је у пожаревачком архиву увећана количина архивске грађе за неколико кубних метара, али је констатовано и увећање великог броја архива на терену. Тако је у посед архива дошла архива кнеза Душманића из периода Другог српског устанка и рудника злата у Нересници и Благојевом камену из предратног периода. Архивисти су тада истицали значај рада повереника на терену на прикупљању и проналажењу архива или делова архива укинутих надлештава, установа и организација, чијим је деловањем у великој мери заштићена архивска грађа.

Током педесетих година 20. века на подручју ФНРЈ, према важећим прописима, под валоризацијом сматрало се шкартирање. Оно је било обавезно пре предаје архиву. Комисију за шкартирање чинила су три члана од тога један службеник архива, један из предузећа и по један експерт из струке. Архивисти у том периоду износе као проблем претрпаност безвредном документацијом, као и то што истраживачима не могу да дају архивску грађу за истраживање. Државни архив ФНРЈ сматрао је у том тренутку да је упутство о шкартирању прешироко дефинисано и да треба правити измене у спецификацији архивске грађе која долази у обзир за уништавање. У архиву се вршило само издвајање и шкартирање четвртог примерка, концепата, потврда, путних налога. У Државном архиву НРС, шкартирање безвредних списа вршило се у установама и предузећима, али под контролом службеника архива. У архивима се шкартирање вршило врло опрезно, наводи Олга Јахимовић,⁴⁴ уништавале су се само празне хартије, неискоришћени формулари... У суботичком архиву архивисти су израдили упутство за шкартирање тако што су документацију поделили у три групе: документа који се чувају трајно, архивски материјал који се шкартира без обзира на време постанка и документа која се могу шкартирати 10 година после настанка. У предузећима, шкартирање се вршило у сарадњи са стручњацима предузећа. Током 1957. и почетком 1958. вршио се попис регистратура и њихове архивске грађе у свим архивским установама у Србији што је требало да олакша ситуацију. Још увек није било јасно дефинисано шта је то архивска грађа, а шта регистратурски материјал, односно шта је вредно чувања, а шта безвредно. Валоризација је једнака шкартирању, а архивисти показују несигурност у

⁴³ Перо Дамњановић, *Организовање „Недеље историјске грађе“*, Архивски преглед 2–3, Београд 1955, 4.

⁴⁴ Олга Јахимовић, *О архивској грађи у регистратурама*, Архивски алманах 1, Београд 1958, 110.

вези с тим шта треба да сачувају, тј. шта треба да униште. Проблем шкартирања био је тема интересовања и европских архивиста, не само домаћих. Тако је друга међународна архивска конференција одржана у Намиру – Белгија (1955) била посвећена овој теми.⁴⁵

Први архивистички приручник *Из архивистике, Приручник за службенике архива* (1959)⁴⁶ дефинише шкартирање као *издвајање и елиминисање писаној, штампаној или на други начин репродукованој материјала насталој деловањем некој орџана, установе, привредне и друштвене орџанизације или личности, који није од значаја за политичку, културну, економску историју или за друге научне јране, као и за практичне потребе државне администрације, привреде или појединца*.⁴⁷ Шкартирање се, дакле, изједначавало са одабирањем, што је сматрано негативним приступом проблематици одабирања. Шкартирање се изједначавало са валоризацијом јер је оно према овом уџбенику било засновано на *давању објективної суда о вредности некој документа за научно јроучавање или практични животи*.⁴⁸

Током шездесетих година 20. века српски архивисти, због све веће количине архивске грађе, почињу да се баве питањем валоризације архивске грађе, али и даље са позиције шкартирања. Тако Даница Гавриловић као основна питања методологије шкартирања наводи место вршења, временске рокове, критеријуме за издвајање грађе и сам метод шкартирања. Поставља се питање валоризације према старости грађе, односно до које године се неће уопште вршити шкартирање. Она уочава да је у *Учештву о јрикуљању, чувању и јовременом шкартирању архивских материјала* (1952) набројана документација која треба да буде шкартирана, али сматра да је такво вредновање недовољно и предлаже да се поред опште листе за трајно чување установи и општа листа за шкартирање, заједничка за све делатности као и листе за сваку службу односно грану делатности посебно. Те листе треба да обухвате врсту грађе по роковима чувања, од једне до педесет година. Предлагала је формирање посебне републичке комисије за израду листа са поткомисијама од стручњака архивиста, историчара и стручњака одређених грана делатности.⁴⁹

⁴⁵ Василија Колаковић, *Одабирање архивске грађе и шкартирање безвредних архивалија*, Архивски преглед 1–2, Београд 1956, 2–31.

⁴⁶ *Из архивистике*. Приручник за службенике архиве, Београд 1959.

⁴⁷ Исто, 87.

⁴⁸ Исто, 87.

⁴⁹ Даница Гавриловић, *Методологија шкартирања*, Архивски преглед 1–2 (1966), Београд 1967, 25–35.

Српски архивисти током овог периода пажњу посвећују фондовима КПЈ, синдикалним и друштвено-политичким организацијама, бар судећи према радовима објављеним у стручним часописима. Још увек није било јединствених листа на основу којих се вршило одабирање и изличивање. Вредновао се сваки појединачни документ, а као основ за одабирање и изличивање примењивали су се закони који уређују поједине делатности. Тако се на пример за одабирање у грађи трговинских предузећа примењивао *Закон о књиговодству*.⁵⁰ Радован Турковић сматра да се довођење у ред архивског фонда не може бити завршено ако није установљена вредност архивске грађе која се у њему чува и ако архивски фонд није ослобођен предмета које не треба чувати. Такође, тај посао дефинише се као веома тежак задатак јер је тешко установити која документа имају политички, научно-историјски или практични значај и подлежу трајном или дужем чувању.⁵¹ Да је питање валоризације окупирало наше архивисте говори и стручна дискусија која је покренута крајем 60-их у *Архивском прегледу*. Даница Гавриловић у броју из 1969. године осврће се на чланак Р. Турковића из претходног броја, скрећући пажњу на неке рокове који су прекратки, износи примере, непрецизности, различите рокове за истоврсну грађу.⁵²

Почетком седамдесетих година 20. века српски архивисти све више се интересују за достигнућа светских архивских теорија, па тако имамо радове везане за категоризацију регистратура и регистратурског материјала у Совјетском Савезу као и о тријажу и елиминацији у Француској.⁵³ Ипак, на основу текстова из тог периода, архивисти у Србији још увек нису рашчистили с тим да ли треба чувати све или не. То закључујемо и на основу чланка Олге Гилер из 1976. која управо каже да је немогуће сачувати све, а да архиви треба да *одаберу, заштити и преузму на чување само она документа која садрже податке*

⁵⁰ Радован Турковић, *Одабирање архивске грађе из регистратурског материјала и издвајање неопходног материјала у трговинским предузећима*, Архивски преглед 1–2, Београд 1967, 42.

⁵¹ Радован Турковић, *Нека питања одабирања архивске грађе из регистратурског материјала у орјанима управе, радним и друћим орјанизацијама*, Архивски преглед 1–2 (1968), Београд 1968, 163–180.

⁵² Даница Гавриловић, *Поводом чланка Р. Турковића: „Нека питања одабирања архивске грађе из регистратурског материјала у орјанима управе, радним и друћим орјанизацијама”* (Архивски преглед 1968, 1–2), Архивски преглед 1, Београд 1969, 139–142.

⁵³ Радмила Мирчић, *Категоризација регистратурског материјала (СССР)*, Архивски преглед 1–2, Београд 1971, 59–64; Колета Смиљанић, *Тријаж и елиминација у Француској*, Исто, 65–72;

који дају живу слику живота и рада једне државе и народа у свим сферама њихове активности.⁵⁴ Она наводи и да треба утврдити јединствене критеријуме одабирања архивске грађе и настојати да буду примењивани. Дакле, архивисти сматрају да морају постојати критеријуми који ће бити јединствени и основа за одабирање. Насупрот њиховом ставу, у већини европских држава заговарали су да архивист као стручњак својом слободном проценом утврђује шта је за чување, а шта не и да највише зависи од њега самога. Ово је знак да су српски архивисти желели да изграде систем на основу кога ће се овај посао обављати, како не би зависио од појединца. Предмет посебног занимања српских архивиста и даље су фондови Комунистичке партије и друштвено-политичких организација,⁵⁵ што указује да и даље историја, али и архивистика, раде пре свега за идеологију и политику.

У *Приручнику из архивистике* из 1977. године⁵⁶ питањем вредновања бавила се Радмила Мирчић. Она износи мишљење да у почетку није постојао проблем с вредновањем, већ да је он настао касније, а да су решења била у примени критеријума, односно у листама. Такође наводи да савремени систем вредновања иде ка вредновању регистра-тура, односно стваралаца, да је одабирање позитивно, у смислу означавања грађе која има трајну вредност, за разлику од првобитног негативног одабирања које је усмерено на означавање оног што нема трајну вредност.

Озбиљност ове теме наметнула је потребу да валоризација буде предмет међурепубличког саветовања архивиста Србије и Македоније 1980. године.⁵⁷ Македонски архивист Трајко Зајковски у реферату пише да основни критеријум валоризације треба да буде процена садржине докумената. Разматрао је и критеријуме, приоритетне и неприоритетне регистратуре.⁵⁸ Љубодраг Поповић⁵⁹ сматра да основни циљ треба да

⁵⁴ Олга Б. Гилер, *Изградња система заштитне архивске грађе и регистратурској материјала ван архива*, 148–154, Архивски преглед 1–2, Београд 1976, 148–154.

⁵⁵ Љубомир М. Марковић, *Комплектирање оштећених и реконструкција несталих архивских фондова и органа и организација Савеза комуниста Војводине и друштвено-политичких организација у Војводини после 1945*, Архивски преглед 2, Београд 1979, 81.

⁵⁶ *Приручник из архивистике*, Загреб 1977, 63–87.

⁵⁷ Теме су биле: Вредновање резултата рада у архивима и Вредновање архивске грађе. Види Архивски преглед за 1980. годину.

⁵⁸ Трајко Зајковски, *Валоризација на архивската грађа*, Архивски преглед 1, Београд 1980, 54–62.

⁵⁹ Љубодраг Поповић, *Проблеми критеријума вредности докумената у нашим архивима*, Архивски преглед 1, Београд 1980, 63–71.

буде очување архивске грађе за потребе истраживања: *очувати максимум информација на минималној количини архивске грађе* а да је основни терет у том послу на архивисти. У послу утврђивања и одабирања архивске грађе тада примењивали су се различити принципи: принцип творца фонда, принципи научне и друге вредности, према врсти, принцип конкретности сваког документа, време стварања, доказна вредност. По први пут у стручним радовима неко је говорио о економској цени чувања безвредног регистратурског материјала. Хермина Ђула,⁶⁰ истиче експертизу докумената као најодговорнији рад, као и то да архивист мора бити квалификован за тај посао. Наводи као критеријуме: садржај докумената, значај и функцију творца фонда, време и место настанка, аутора документа, оригиналност, степен сачуваности, палеографске, дипломатичке или посебне вредности документа и др.

Након шест година, 1986. године, тема републичког саветовања у Матарушкој Бањи поново је била валоризација.⁶¹ Закључци овог саветовања, које је организовао Савез друштава архивских радника Србије, су да је неопходно вршити детаљнију валоризацију у регистратурама, израдити оријентационе листе по гранама делатности и утврдити критеријуме код вредновања докумената, да вредновање мора бити стално отворено и подвргавано новим проверама и испитивањима.⁶² Македонски архивисти који објављују у *Архивском прегледу* сматрали су да се процес вредновања започиње вредновањем регистратура, а затим саме архивске грађе, као и да тај посао могу радити најискуснији и најодговорнији.⁶³

Један од најпознатијих архивистичких уџбеника из кога су учили средњошколци архивско-музејске струке, али и „течајци” јесте *Архивистика* Иванке Брук и Љубодрага Поповића.⁶⁴ Међутим, овај тако значајан уџбеник готово да никакву пажњу (свега једна и по страна) не посвећује проблематици вредновања архивске грађе. Осим што говори о масовности у „производњи” архивске грађе, питању њеног смештаја, могућности за проналажење потребног, уочава као последицу удаљавање науке од архивске грађе, о самој валоризацији као најзначајнијем

⁶⁰ Хермина Ђула, *Критеријуми за вредновање архивских докумената*, Архивски преглед 1, Београд 1980, 91–98.

⁶¹ Архивски преглед (1986), Београд 1988.

⁶² Занимљиво је да је друга тема овог саветовања од пре тридесет година била разграничење архивских фондова, као и овог саветовања 2016. године.

⁶³ Трајан Стефкова, Кореферат Валоризација и категоризација архивске грађе у регистратурама СР Македоније, Архивски преглед 1–2 (1987), Београд 1989, 117–129.

⁶⁴ Иванка Брук, Љубодраг Поповић, *Архивистика*, Београд, 1986.

проблему архивистике теоријски готово и да не приступа. Као решење и „најефикасније средство” вредновања, аутори виде одабирање архивске грађе и уништавање безвредног регистратурског материјала. Они одабирање архивске грађе изједначавају с вредновањем и то наводе као заједнички проблем и стваралаца и архива. Наводе и да је процес вредновања један од најкомпликованијих и најосетљивијих послова. Подвлаче знак једнакости између одабирања и шкартирања и разликују две методе, старију која се темељи на дискреционој оцени архивске службе о вредности грађе и новију базирану на нормативном уређивању рокова чувања. Новијим начином жели се постићи већа објективност процене, бољи поступак у чувању делова регистратурске грађе трајне вредности и сама нормативност као начело поступка, сматрају аутори. Основу савременог начина одбирања чини листа категорија.⁶⁵

О вредновању, али медицинске документације, на саветовању архивских радника Србије 1988. године, реферисао је Милић Петровић.⁶⁶ Он је наставио да разматра проблематику валоризације и током деведесетих.⁶⁷ Валоризацију дефинише као један од најсложенијих проблема архивског рада, наводећи да се она не може решити једном за свагда, већ се стално морају проверавати и допуњавати постојећи критеријуми. Сматра и да носиоци информација (електронски) нису умањили валоризацију докумената, напротив, повећали су је и учинили сложенијом. Све то архивима намеће потребу установљења нових критеријума за валоризацију, оспособљавање стручног кадра на заштити ове грађе, примену научних метода у раду, неопходност коришћења страног искуства и техничких дисциплина... Валоризација докумената је светски проблем, сматра он, а архиви користе различите критеријуме за вредновање. Он наводи да код нас нису, попут остатка света, формиране специјалне комисије и радне групе, већ је валоризација препуштена појединачној регулативи самоуправних институција, а брига о заштити стављена је у надлежност архива. На тај начин валоризација као најважнији сегмент у очувању архивске грађе почивала је на ентузијазму појединих архивиста кроз њихово учешће и ангажовање на саветовањима. Ипак, и таква решења нису била обавезујућа. Тек у последњој деценији, наводи Петровић, формиране су комисије Савеза

⁶⁵ Исто, 61-62.

⁶⁶ Милић Петровић, *Медицинска документација*, Архивски преглед 1-2 (1988), Београд 1989, 22-52: видети и М. Петровић, *Вредновање неких масовних докумената која су до сада смањена архивском грађом*, Архивски преглед 1-2 (1986), Београд 1988, 10-24.

⁶⁷ Милић Петровић, *Проблеми валоризације архивске грађе као историјског извора*, Архивски преглед 1-2 (1991), Београд 1992, 143-168.

архивских радника Југославије које су дале видан допринос процесу вредновања архивске грађе. Урађено је неколико оријентационих листа за републичке и општинске органе управе, општинске судове, органе и организације Савеза комуниста, синдикате, СИЗ-ове, друштвене организације и удружења грађана, образовне институције и сл. Оно што је проблем који Петровић уочава је да архивска струка нема сарадњу с науком и државом, чиме се показује неодговоран однос према културним добрима. Неспоран је велики ангажман архива, али сматра да се више ради на одабирању него на правој валоризацији. Критеријуми за одабирање остали су исти: значај ствараоца, садржај грађе, време и место настанка, обим, сачуваност и физичко стање фонда, потпуност података, поновљеност података, врста грађе, оригиналност и административна обликованост, дублентност (умноженост докумената) уметничка вредност докумената, палеографске, језичке, дипломатичке и др. особине. *Закон о културним добрима*, сматра он, врло широко дефинише сам појам архивске грађе: „од посебног значаја за науку и културу”. М. Петровић уочава један проблем, а то је да ми не можемо да претпоставимо из данашње перспективе шта ће то бити од значаја за неко будуће време. Тиме наш архивистички посао дефинише као *рад за будућност*. Посматра архивисту као кључног у процесу валоризације и његово знање, осећај и одговорност за историју и време сматра најбитнијим карактеристикама. Архивисту види као стручњака који мора да *мисли испред свој времена*. Петровић је писао и о категоризацији архивске грађе као облику валоризације и дефинише га као један од облика валоризације који се ради у архиву, а којим се процењује степен вредности саме архивске грађе у архиву.⁶⁸ Он поставља питање и себи и другима, да ли је валоризација само издвајање, или је сложенији процес од тога? Закључује да валоризацију у нашој земљи отежава разуђеност нашег друштвено-политичког система после 1945. године, *када су важне одлуке доношене у свим институцијама и на свим нивоима*, честе статусне и организационе промене, лоше канцеларијско пословање, лош однос према грађи. Валоризацију и категоризацију види као део истог процеса, а критеријуми који се примењују исти су и за један и за други процес. Петровић примећује и да се у нашем систему утврђује примарна и секундарна вредност документа, односно потребе регистратуре и науке, док се у западним земљама акценат ставља на личности и појаве, а у источним битна је улога и место ствараоца у систему власти.

⁶⁸ Милић Петровић, *Категоризација архивске грађе*, Архивски преглед 1–4 (1995–1996), Београд 1998, 17–31; *Категоризација архивске грађе*, Службени гласник СРС, бр. 18/1979. и *Одлука о категоризацији архивске грађе*, Службени гласник РС, бр. 42/1998.

Сложеније виђење проблема валоризације у свом приручнику *Архивистика* износи и Богдан Лекић.⁶⁹ Он валоризацију дели на архивистичку и историјску. Прва има задатак да у регистратурском материјалу утврди документа и категорије која имају својство архивске грађе и које треба трајно чувати, а друга на основу спољашње и унутрашње критичке анализе треба да дође до података и информација ради објективног сагледавања историјске прошлости. Лекић говори о сложености валоризације и сматра да за вредновање треба утврдити методологију и критеријуме. Валоризација по њему има две фазе, прву код ствараоца/имаоца, а другу у архиву. Приликом валоризације, сматра он, мора се полазити од значаја садржаја документа, времена настанка и спољних обележја документа као основних критеријума, али се не могу изузети ни занемарити ни бројни други. Валоризација не сме бити формализована, нити се може решавати на јединствен начин. Лекић уочава две фазе у односу према валоризацији. Прва фаза је до 60-их година 20. века, друга од 1968. године наовамо. У првој фази и архив и ствараоци имају пасиван однос према одабирању. Први пропис који садржи одредбе о шкартирању је из 1952. године, а до тада су регистратуре вршиле неконтролисано уништавање. Целокупан материјал се предавао отпаду, осим поверљиве и строго поверљиве грађе. Тек доношењем *Ојшшеї закона о државним архивама* архивска грађа је стављена под заштиту државе. Упутством из 1952. године, сматра он, по први пут се дефинише појам архивског материјала и покушава да реши питање повремениог шкартирања безвредног материјала и то дефинише као негативан прилаз валоризацији. Формирањем Архивског савета 1967. и доношењем Начела о одабирању архивске грађе 1968. године почиње друга фаза, сматра Лекић. Надаље се одабирање обавља преко излучивања безвредног регистратурског материјала коме је престала оперативна вредност и који нема значаја за културу, науку и друге друштвене потребе, а на основу листа категорија са роковима чувања. Ствараоце и доносиоце листе обавезивале су примедбе архива у погледу трајног чувања. Лекић такође категоризацију види као вредновање, али архивске грађе по нивоу значаја. Она се ради у архиву. Истиче значај регистара и централног регистра архивске грађе као вида заштите.

⁶⁹ Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд 2006, 60–89.

5. МИСЛИТИ ПРОШЛОСТ, САДАШЊОСТ И БУДУЋНОСТ

Теоретичари и практичари архивске струке слажу се да се валоризација или вредновање као процес ставља у сам врх по значају, али и по сложености архивских послова. Валоризација документарног материјала је научни рад, јер она треба да утврди шта је то што ће објективно и на најбољи могући начин репрезентовати тренутак у коме настаје архивска грађа. Такође, она треба и да предвиди шта би све могло бити предмет истраживања и занимања будућних истраживача прошлости, односно наше садашњости. Зато архивиста, како то уочава Милић Петровић, ради за будућност, односно мора да мисли будућност.

Валоризација је научни посао, који мора почивати на научним основама, па и архивиста мора бити својеврстан научник широког образовања, широког виђења ствари, мора претпостављати и бити објективан према садашњем и прошлом тренутку, сагледавати ствари из позиције прошлости, садашњост и будућности.

Највећи проблем историјске науке и методологије истраживања и обраде истраженог јесте објективност. Историчар је „човек свог времена“, а најбољим се сматрају они који могу „одвојити“ своје свакодневно научно биће од тренутка у коме живе и који успеју да посматрају „проблем“ из перспективе тренутка о коме говоре. Такође, попут историчара који пише историју, али који само користи претходно обављен резултат научног посла архивисте, архивист мора бити објективан, непристрасан, мора вредновати архивску грађу без утицаја сопственог политичког опредељења, става, идеологије, статуса у друштву... Самим тим је посао архивисте много сложенији од посла самог историчара, али и од посла било ког другог истраживача прошлости било које друге гране науке.

После Другог светског рата вредно је било све оно што је говорило о револуционарној делатности наших народа, о партији и идеологији, касније, све оно што је говорило о напору социјалистичког човека да изгради „идеално“ друштво. Током 90-их јавила се негација, па је све оно што је остало као траг тог „идеалног“ друштва посматрано као небитно, чак и од самих архивиста. На терену се дешавало да се као небитне оцењују архиве синдикалних организација у предузећима, или архиве неких других друштвено-политичких организација.

Оно што уочавамо у осврту на процес вредновања документарног материјала у Србији, током протеклих седмадесет година, јесте једна несигурност у томе шта је заиста вредно и шта треба чувати. Мишљења смо да је та несигурност данас још већа. После Другог светског рата могло се поступати тако што ће се сва архивска грађа прикупити у архиву, па ће се тамо *видети шта је вредно*, док је данас због количине

и разноврсности документарног материјала који се ствара тако нешто немогуће. Простора у архивима је све мање, а цена чувања сваког непотребног документа временом расте. Неодговоран однос регистратура је и даље честа појава. Такође, ту су и страшни „виртуелни” документи, они које не можемо опипати својим рукама, они постоје, морамо их чувати, штитити, преузимати у архив, али нам је њихово постојање без рачунара невидљиво.

Питамо се да ли је данас архив пасиван или активан чинилац у вредновању? Наша оцена је да је и даље пасиван, јер је терет оцене вредности пренет више на ствараоца. Стваралац предлаже листу категорија, предлаже рокове. Архив те рокове уз мање или веће корекције прихвата. Задржао је ексклузивност у коришћењу категорије „Трајно” јер одређене рокове може продужити, али у суштини, архиви се превише не мешају у посао регистратура. Може се рећи да је непосредно после Другог светског рата терет на оцени вредности био више на архивима, јер су они били ти који су оцењивали вредност. Архиви су данас пасивни, јер нема јасног изјашњења, осим оног датом у *Закону о културним добрима*, шта се сматра битним и вредним чувања. Архиви и струка нису се изјаснили и детаљније разрадили одредбе законодавца, осим на нивоу појединачних случајева – регистратура.

Једно од питања које се намеће јесте где се током наше архивистичке прошлости изгубила историја? Последњи донети закони који регулишу рад архива, дефинишући појам архивске грађе, избацили су синтагму „од значаја за историју”. Где се изгубила историја? Чињеница је да корисници архива више нису само историчари и да је профил корисника далеко сложенији, али где се изгубило оно прво и једноставно да је архивска грађа оно што је од значаја за историју?

У вези с критеријумима на основу којих се врши вредновање оног што ће постати архивска грађа, намеће нам се закључак да различито време у коме живе и стварају архивисти намеће и различите критеријуме вредновања. Такође, неумитан је утицај политике, идеологије, тренутка у коме живимо, мишљења „друштва”, које производи документарни материјал и архивску грађу. У 19. веку архивска грађа била је оно што је важно за државу, данас је то оно што је важно за друштво и културу. Да ли је могуће поставити једноставне и јасне критеријуме? Да ли су критеријуми одраз оног што мислимо у том тренутку, или они претпостављају неко будуће време? Колико их је могуће јединствено примењивати? Да ли су листе категорија са роковима чувања најбољи начин за вредновање или су оне најбезболнији и најмање ризичан начин?

Валоризацију или вредновање, одабирање и чување онога што је битно, немогуће је урадити квалитетно, а појединачно. Као најсложенији и најважнији архивистички задатак је да валоризација треба да буде предмет једне *страшће* је вредновања коју ће на нивоу државе изградити најквалитетнији архивски стручњаци, историчари и други. Стратегија мора дефинисати шта се у нашем друштву сматра вредним за чување, шта је то што најупечатљивије осликава овај тренутак у коме живимо и шта је то што би могло у будућности интресовати будуће истаживаче. Стратегија никада не може бити једном дата и зацртана, као ни критеријуми. Она мора бити предмет ревизије на сваких десет до тридесет година, а можда и чешће, јер се свет мења свакодневно и неслућеном брзином. Вредновање се мора извршити сагледавањем целокупног архивског фонда једне државе, сагледавањем свих њених стваралаца и материјала који они производе. Тиме ће се избећи дуплирање, нагомилавање беспотребног материјала, чување једног истог документа на свим нивоима власти. То значи да држава мора функционисати као систем, па ће самим тим и сагледавање и оцењивање тог система бити много једноставније архивистима и историчарима.

Ми смо оно што чувамо; чувамо оно што јесмо, примећује Тери Кук (Terry Cook).⁷⁰ Вредновањем стварамо архиве као институције, вредновањем *стварамо историју*, вредновањем одређујемо шта ће бити избрисано из наше прошлости, а шта не, како ће нас и наше друштво доживљавати за пола века, или миленијум. Архивисти зато имају велику одговорност – они су ти који морају вредновати и добре и лоше стране нашег друштва, бити свесни да раде за будућност. Иако *људи свој времена* морају одвојити своје духове од времена у којем живе, морају стварати и размишљати за времена која долазе.

6. ЗАКЉУЧАК

Током ратних сукоба у Другом светском рату архивску грађу у Србији су уништавали окупатори, као и домаће оружане јединице, посебно партизанске. По завршетку рата, нове комунистичке власти покушавају да заштите архивску грађу доношењем прописа, али истовремено економске мере и неадекватан однос према архивској грађи доводе до њеног масовног уништавања, не само оне из времена пре рата и оне која је стварана у току рата, већ и архивске грађе која је настала у раду револуционарних државних органа у првој деценији после рата.

⁷⁰ Terry Cook, „*Mi smo ono što čuvamo; čuvamo ono što jesmo*”: *Prošlost, sadašnjost i budućnost arhivističkog vrednovanja*, Arhivski vjesnik 56, Zagreb 2013, 9–26.

Сукоб са ИБ-ом навео је власти да схвате значај писаног документа и од тада почиње један одговорнији однос према архивској грађи. Доношењем законских прописа, којима се регулисао рад архивске службе, формирањем архивске мреже на подручју Србије архиви и архивисти преузимају активнију улогу у заштити архивске грађе. Архивисти показују током наредних деценија одређену несигурност у дефинисању оног што је вредно, па су самим тим изостале значајније активности на државном нивоу око одређивања струке и питања вредновања. Деведесете године 20. века доносе један другачји однос негирања свега онога што је створено у социјалистичком периоду, па се голгота уништавања архивске грађе понавља. Постојећи *Закон о културним добрима* не даје довољно простора за активније деловање и одређивање према проблему валоризације документарног материјала, а према коме се што пре морамо одредити уколико желимо да сачувамо за историју нешто од тренутка у коме живимо.

Slobodanka CVETKOVIĆ

REVIEW OF THE VALORIZATION OF DOCUMENTARY MATERIAL IN SERBIA AFTER THE WORLD WAR TWO

Summary

During the conflict in World War II archival material in Serbia was destroyed both by the occupying forces, and by the local armed units, particularly partisans. After the war, the new Communist authorities are trying to protect the archive material by passing legislation, but at the same time economic restrictions, inadequate attitude towards archive material lead to its mass destruction, not just those source files from the time before the war and the one created during the war, but also archival material which emerged in the work of the revolutionary State authorities in the first decade after the war. The conflict with the IB forced the authorities to understand the importance of a written document and since then begins a more responsible attitude towards archives, although the destruction of the same material is still present. With the adoption of legislation which regulated the work of archive services, the formation of the archival network in Serbia, the archives and archivists finally start to take a more active role in the protection of archive material. Archivists

have shown, over the next few decades, the uncertainty in the definition of what it is worth, thus the archival science is lacking of significant activities at the national level over the determination of the profession in terms of evaluation. The last decade of the 20th century brought a completely different attitude in relation to the denial of everything that was created in the socialist period, and the 'Calvary' of the destruction of archive material has been repeated again. The existing law on cultural heritage does not provide enough space for active operation and determination of the problem of valorisation of documentary materials in archives, and to whom as soon as possible, we must determine ourselves if we still want to preserve for history something from the moment in which we actually live.